

az ismeretek megközelítő teljességét mindenfajta szerkesztési elvnl.

Másik vitatható probléma: Nem lett volna-e helyes legalább egyetlenegy tanulmány erejéig bemutatni a századforduló szocialisztikus líráját? Igaz, ez a Csizmadia Sándor nevével fémjelzett irányzat Ady fellépésével elvesztette jelentőségét, vakvágányra futott, s nem vált táplálójává a későbbi magyar szocialista lírának. De a szocializmus

mint téma, mégiscsak ebben a csoportban jelentkezett először, elhanyaglásuk pedig napjainkig szóló tanulságokat hordoz magában.

E kötet megjelentetése mindenképpen szép eredmény, s további hasonló jellegű kiadványok elkészítésére indít.

Bessenyei György

A CENZÚRA ÁRNYÉKÁBAN

Válogatta, szerkesztette, előszóval és összekötő szöveggel ellátta: Markovits Györgyi és Tóbiás Áron. Bp. 1966. Magvető K. 798 l.

Olvasmánynak is rendkívül izgalmas ez az igen tanulságos dokumentumkötet, amely a két világháború közötti időszak irodalmi pereinek válogatott anyagát, a cenzúrával, a sajtószabadság problematikájával kapcsolatos rendelkezéseket, valamint az e témakörbe vágó írói emlékezéseket, elvi cikkeket foglalja jól áttekinthető egységbe. A könyv felépítése, szerkezete — témakörének megfelelően — hármas tagozású, s mindhárom részben kronologikus sorrendben követve a történelem hullámzó menetét, más-más módon (rendeletek, nyomozati anyagok, periratok, betiltott versek, írói tiltakozások sokaságával) bizonyítja ugyanazt: a szellem emberének kiszolgáltatottságát az úri Magyarország törvényes rendjében, és hogy az üldözött gondolatok hogyan törnek mégis felszínre, igazolva Marxnak a cenzúráról írt megállapítását, hogy az „nem éri el azt, amit akar, és nem akarja azt, amit elér...”. Mert a kötet anyaga, hol dokumentumokkal, hol pedig az értékes és jól tájékoztató összekötőszövegbe építve, ezt az ellentétesre forduló „eredményt” is érzékelteti: a perbefogott írók eszmélésének útját, magatartásának mind harcosabbra fordulását a korlátolt ostobaság és a hivatalos rangra emelt rosszindulat nyomása alatt.

A könyvben felsorakoztatott íróknak a polgári progresszió harcosaitól a „népi” írókon át a szocialista forradalmárokig terjedő sokrétűsége már magában is imponáló: József Attila és Illyés Gyula, Babits Mihály és Gábor Andor, Móricz Zsigmond és Kassák Lajos, Radnóti Miklós és Nagy Lajos vagy Hatvany Lajos és Bálint György állásfoglalásai kellőképpen jelzik a különböző szándékok és irányzatok között átívelő egységet az írói szabadság védelmében. Igaz, az irodalomtörténetírásnak olykor az itt dokumentált anyagnál mélyebbre kell hatolnia, ha az egyes írói magatartások indítékainak sajátosabb magyarázatát kívánja

adni, ám Markovits Györgyi és Tóbiás Áron könyve e további kutatómunkához is jó eligazítást nyújt.

Ugyancsak imponálóan gazdag a forrásoknak az a sokasága, amelyből tíz évi szorgalmas kutatómunkával gyűjtötték egybe — és válogatták ki — a könyv törzsanyagát. Egykori rendőrségi és ügyészségi irattárak különböző levéltárakba és archívumokba elkerült sokévi anyagának átvizsgálása, hazai és emigrációs (legális és illegális) lapok tucatjainak szoros átböngészése, továbbá az egykori események ma is élő részeseinek, tanúinak személyes megszólaltatása — és a módszerek sokféleségéből született sikeres egység — tette lehetővé a cenzúra és a cenzúra elleni harc e negyedszázados történetének rekonstruálását. Ezt azért is kívánjuk itt hangsúlyozni, mert napjainkban nemegyszer észlelhető a jól megalapozott tudományos munka egyik alapvető feltételének, az irodalmi, irodalomtörténeti dokumentumok feltárásának és közzétételének bizonyos fokú lebecsülése. Holott a valósággal adekvát elvi következtetések csak a tények — a kelően feltárt valóságselemek — részeitől építhetők fel, illetve csak az így épültek válhatnak tudományosan hiteles alkotásokká. Persze igaz, a kutató nem állhat meg a tények és adatok pusztá felsorakoztatásánál, amint-hogy *A cenzúra árnyékában* sem csupán rekonstruál és dokumentál: a kötet egészéből — az összekötőszövegekből és a közzétett anyagok sorából — egy, a cenzúra és az írói szabadság küzdelmének a két világháború közötti történetét leíró, problémakörét elvileg összefoglaló monográfia váza sejlik fel.

Éppen e további munka érdekében szeretnénk néhány kisebb kiegészítő megjegyzést tenni. Az 1919/20-ban hozott sajtószabadságot sújtó rendeletek az ellenforradalmi fehérterror légkörében fogantak, az ellenük vétőket nemegyszer a kormány

1919. augusztus 19-iki 4039. M. E. számú rendeletének hatáskörébe vonták, amely viszont már az „alakszerű nyomozó eljárás” kikapcsolásával rendeli el a gyanúsítottak azonnali letartóztatását és „gyorsított bűnvádi eljárás” (a hírhedt ötös tanácsok) elé állítását. A kötetben szereplő írók közül jó néhány került a letartóztatandók listájára, s még több ellen indult nyomozati eljárás már 1919 őszén. A rendőri nyaklatások egyik jellegzetes példája Babits Mihály meghurcoltatása az 1919 elején írt „Az igazi haza” című cikke miatt, amelyben a „haza vagy emberiség” dilemmáját felvetve, szembeállít a nacionalista sajtó uszításaival, s a nagyobb egység, az Emberiség mellett foglalt állást. Kár, hogy Kunszery Gyula tanulmányának a könyvbe felvett részlete mellőzi ezt a mozzanatot, holott nyilvánvalóan erre utal Babits általa idézett „válasza” is (217. l.) az írónak nemzetéhez s egyszerűsmind az egész emberiséghez való tartozásáról.

A monografikus feldolgozásnak többet kell majd időznie az ellenforradalmi korszak indulásánál, a fehérterror esztendeinek eseményeinél. A kötet szerzői több helyütt rámutatnak — és joggal — arra a folyamatos ságra, ami a haladó gondolatok üldözésében, hol enyhítettebb, hol pedig szigorított formában, a 25 esztendő időszak egészében megnyilvánult, s ugyanakkor azt a különbséget is hangoztatják, ami a nyílt, az előzetes cenzúrát alkalmazó időszakok és a viszonylagos sajtószabadságot megengedő hosszabb időszak között volt. A közzétett dokumentumokból úgy tűnik, határozottabban kellene megvonni a belső határokat az 1919—1921-es, illetőleg az 1939—1945-ös szakaszok és az 1921—1939 közötti időszak viszonylatában is. 1919 ősze és 1921 között a haladó írók és újságírók nagy száma kényszerült külföldre a fehérterror üldözése elől; 1939 után

pedig politikai és faji alapon üldözték „törvényesen” írók és újságírók tucatjait, s számosan közülük ennek mártírjává, áldozatává váltak. 1921—1938 között a progresszív szellemi erők nagyobb ellenállása vált lehetővé az elnyomó intézkedésekkel szemben, s másrészt a már létrejött, kinyomtatott művek utólagos betiltása sohasem okozhatott akkora károsodást, mint aminőt megjelenítésük megakadályozása okozhatott volna.

Indokoltnak látszik e nagyobb időszakon belül is bizonyos belső választóvonal megvonása, valahol a húszas-harmincas évek fordulója körül; a gazdasági válság következtében kieleződött politikai események erőteljesen nyomták rá bélyegüket ezen évek sajtójára és sajtópolitikájára. Megintcsak a kötetben közölt dokumentumokra kell hivatkoznunk: József Attila „Döntsd a tőkét...” című verseskönyvének pere, Radnóti Miklós, a 100%, a Márciusi Front ellen indított perek, a rendőri nyomozások és elkobzások sokasodása a harmincas években, mind fokozottabban jelzik a második világháború felé vezető jobboldali politikai előretörését ezen a területen is.

Elgondolkoztató — olykor megdöbbentő — dokumentumokat mutat fel, nemegyszer nagy emberi tragédiák paragrafusokba öntött előjelzéseit tárja elénk ez a gazdag dokumentumkötet, — egészében pedig: egy nép, a hitleri Németország oldalán háborúba sodort és sodródott magyarság szellemi legjobbjainak tragikus (mert világ is e sodródást meggátolni áldozathozatala árán sem tudó) küzdelmét állítja mementóul a mai olvasók elé. A tudományos kutatás számára pedig értékes forrásgyűjteményt ad közre, amit haszonnal forgathatnak történészek és irodalomtörténészek egyaránt.

József Farkas

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti: Lengyel Dénes és Nagy Miklós. Regények. — Egy hírhedt kalandor a XVII. századból (1879). Sajtó alá rendezte: Horlai Györgyné. 405 l. — A lélekidomár (1888—1889). Sajtó alá rendezte: Sándor István. 785 l. — Gróf Benyovszky Móric életrajza, saját emlékiratai és útleírásai (1888—1891). 1—2. köt. Sajtó alá rendezte: Radó György. 595; 439. — Nincsen ördög (1891). Sajtó alá rendezte: Harsányi Zoltán. 322 l. Bp. 1967. Akadémiai K. (Összes művei 35., 51., 52—53., 56.)

Az 1962-ben megindított Jókai kritikai kiadás 1967-ben mindössze négy művel gazdagodott. Mind a négy mű az író utolsó, 1875 utáni alkotói periódusából származik. Az első a 70-es évek végén született, a másik három pedig közvetlen egymás szomszédságában, egy bokorban a 80-as, 90-es évek

fordulóján. Ezt a korszakot az irodalomtörténetírás meglehetősen egyöntetűséggel a hanyatlás idejének tekinti Jókai pályáján. Ha elszórtan születtek is még jelentősebb, a magyar valóságban gyökerező művei (pl. *Rab Ráby*, *Kiskirályok*, *Sárga róza*), sajnos, ezek már inkább csak kivételek voltak.